

E.VOHIDOV IJODIDA ADABIY MAHORAT HAMDA BADIY-ESTETIK TAMOYILLAR TIG'IZLASHUVI

Zamira Shonazarovna Baltayeva
zamiraxonim76.76@gmail.com
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov ijodining badiiy-estetik tamoyillari hamda adabiy mahorat jihatlari tahlil etilgan. Shoirning she'riy uslubi, obraz yaratish mahorati, so'z tanlashdagi nozik didi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishdagi san'atkorona yondashuvi ilmiy asosda ko'rsatib berilgan. E.Vohidovning badiiy mahorati o'zbek adabiyoti taraqqiyotidagi estetik tamoyillarni boyitishda muhim omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: adabiy mahorat, mushohada va ma'no, falsafiy umumlashma, tasvir ruhiyati, poetik tahlil, ruhiy kechinma, an'ana, obraz

THE CONVERGENCE OF LITERARY MASTERY AND ARTISTIC- AESTHETIC PRINCIPLES IN THE WORKS OF E.VOHIDOV

Zamira Shonazarovna Baltayeva
zamirakhonim76.76@gmail.com
Karakalpak State University

Abstract: This article analyzes the artistic and aesthetic principles and aspects of literary mastery in the work of the People's Poet of Uzbekistan Erkin Vakhidov. The poet's poetic style, skill in creating images, refined taste in word choice, and artistic approach to harmonizing national and universal values are scientifically demonstrated. The artistic skill of E. Vakhidov is considered an important factor in the enrichment of aesthetic principles in the development of Uzbek literature.

Keywords: literary skill, observation and meaning, philosophical generalization, psychology of depiction, poetic analysis, emotional experience, tradition, image

Erkin Vohidov adabiy talqinida g'oya, ohang va mushohada bog'lami ifoda uslubi takomilini belgilaydi. Zamon muhrini inson qalbiga hamohang suvratlashga moyil shoir nazdida go'zallik ifodasi ruhiy holat tahlili, alalxusus, iztirob va shodlik yonma-yonligiga payvandlanadi, munosabat hamda qiymat uning ikki o'q ildizini tashkil etadi. Hayrat tuyg'usi va ehtiros yuksak pardasi musiqa hamda tasvir so'zda uyg'unlashuvini ta'minlaydi, binobarin, mushohada falsafiy teranligi umumlashmasi kayfiyat oniy lahzalarini markazlashtirishga xizmat qiladi. Ruhiy holat ziddiyatlarini

jilolantirishda ijodkor mudomi ravshanlik va lo'ndalik sari intiladi, ko'lamdor fikr takomili hamda ohang o'ynoqiligi beqarorligi matnda bir-birini aniqlovchi omillarga evriladi. Aynan ijodiy mustaqillashtirilgan ifoda uslubi ruhiy holat hamda poetik manzarani yaxlitlashtirishga zamin hozirlaydi. Mohiyatni tasvir asnosida ko'rsatish, tahlillash va baholash mayli ijod falsafasini tavsiflaydi:

Mirzo Bobur ohi falakka yetdi,

Humoyun ko'z ochdi.

Soat-basoat -

Hayotga qaytdiyu o'g'lon salomat,

Otani xastalik to'shakka eltdi [1.20].

“Kelajakka maktub” (1982) she'rida ikki tojdor hayoti muqobil yoritiladi: tarixda qattiqqo'l hukmdor sifatida tavsiflanadigan Ivan Vasilevich o'z farzandi qoni bilan qo'lini bo'yaydi, Zahiriddin Muhammad Bobur esa jigarbandi og'ir ahvolidan iztirob chekadi. Yaratgandan o'g'liga shifo tilarkan, buyuk sarkarda o'z jonini olishni iltijo etadi. Matnda “shukrkim” va “alamkim” undalmasi bir-biri bilan raqobatga kirishadi. “Tinglamoq chog'idir adolat sasin” satri ritorik munosabat hosil qiladi. “Pok niyat o'zi ham oliy savob”, - deya bilgan shoh va shoir qismati g'oyat fojeaviy tarzda kechgani yaxshi ma'lum! Buyuk sarkarda kelajakka yo'llagan maktub tasodifan Ivan Vasilevich qo'liga tushib qoladi. Rusiya knyazi o'yga toladi, “dunyo keng, ellar ko'p, bilmoq dushvor” sharoitda Bobur tantiligi va diyonati bo'y ko'rsatadi. “Jahoniy zulmatni yengmoqqa qodir” hukmdor istagi g'oyibona munozarada oydinlashadi. Hikmat hamda ibratga ixtisoslashgan satrlarda ikki xil sharoit, bir-biriga zid dunyoqarash taqqoslanadi, ijtimoiy-tarixiy muhit va e'tiqodlararo tafovut tahlilga tortiladi.

Idrok sezgisi, mushohada va ma'no tovlanishini tadqiq sahniga olib chiqqan shoir asta-sekin murojaatdan falsafiy umumlashmaga o'tganligini sezdirmaydi. «Zarradan to Koinot qadar» sir-sinoatlarga chulg'angan borliq ziddiyatlarini anglash imkoniyatdan tashqari hodisa, tuyg'u va ruhiy kechinma qorishgan adabiy talqin o'quvchini ham shaxsiyat, ham jamiyat tutumi qarama-qarshiligini anglash: qayta baholashga odatlantiradi. Ifoda qo'llanmasi aniqligi va tasvir ruhiyati yorqinligi tasavvur, tajriba hamda dunyoqarash aloqasini ta'minlaydi. Shu boisdan, lavhada shoir shuurini egallagan xayol tabiiylik kasb etadi. Kitobxon tasavvurini uyg'otishga yo'naltirilgan lirik manzarada ohang kuzatilsa-da, mushohada intihosini berishdan maqsad - aynan voqelikka munosabatdan hosil bo'lgan tuyg'uni jilvalantirishdan iborat. Unda ruhiy faollik ijtimoiy mohiyatni yoritadi, unda mulohaza zalvori idrokni teranlashtiradi, unda tasvir ruhiyati o'ziga xosligi ifoda mustaqilligini tayin etadi, unda obrazlar qatimi shaxsni poetik tahlil predmetiga aylantiradi, unda estetik tanlov she'riy dunyoqarash markazlashuviga yo'l ochadi, unda ma'naviy yuksalish erk sezimini tavsiflaydi, unda ko'ngil rozi hamda shaxs ehtiyoji to'qnashadi:

Cho‘qqidan bir kichik tosh yumalasa,
Tog‘ni qulatgudek suron qiladi.
Ko‘zingdan bir tomchi yosh yumalasa,
Tog‘day yuragimni vayron qiladi [2.34]

“Navoiy, Pushkin, Mayakovskiy, Hamza Hakimzodalar milliy she‘riyat tarixining burilish nuqtalarida turgan iste’dodlar. Ularning faoliyatida iste’dodning tabiati yaqqol ko‘rinadi. Iste’dod - bu mumkin bo‘lmaganni mumkin qilish, hukmron estetik printsiplarga yangilik kiritish, she‘riyat mana bundoq bo‘ladi, deb, yangicha nuqtai nazar bilan chiqib, shunga odamlarni ishontirish demak”[3.14] - yozadi E.Vohidov. Iqtibosda bir nechta jihat e‘tiborni tortadi: birinchidan, badiiy ijodda islohot tabiatini iste’dod darajasi belgilaydi, ikkinchidan, kitobxonni ishontirish adabiy mahorat qirralariga tutashadi, uchinchidan, ehtiyojni imkoniyatga aylantirish shoir iqtidoridan o‘tib chiqadi. Darhaqiqat, “olamga hayrat ko‘zi bilan boqish va o‘zgalarni hayratga solish san‘ati” ta‘rifga sig‘maydi. Muhabbat, nafrat, qo‘rquv, sog‘inch, dard va ehtiros kabi azaliy hamda abadiy tuyg‘u mantiq chegaralarini o‘zgartirishga qodir!

Adabiy mushohadada shoir estetik tamoyillarini belgilaydigan xususiyatlar jilvalanadi. Lirika “Pushkin she‘ridek tiniq, Lermontov misralaridek ravon bo‘lishi kerak”, - deb bilgan ijodkor uslubiy-shakliy izlanishlarida falsafaga yo‘g‘rilgan sodda sezim hamda ruhiy kechinma samimiyligi omuxtalashadi. Badiiy umumlashma teranligi vazn, janr va ifodaga yangilik kiritish mayli bilan o‘lchanadi. Mushohadani o‘zgartirishga xizmat qiladigan tasvir yo‘sinida o‘ziga xoslik va betakrorlik mavjud! Tasvir shiddati, ifoda jozibasi hamda talqin davomiyligini g‘alati tarzda uyg‘unlashtiradigan shoir hukm-xulosani yuksak ehtiros pardalarida hal qiladi. “Yo‘q, halovat istamayman, Orom bilmas yosh jonim, To‘lqin urgan ummoncha bor, Yurakdagi tug‘yonim” satrlari aslida Erkin Vohidov ifoda uslubi muayyan qirralari, istiqbolga ishonch hamda ijodga e‘tiqod bu solnoma qudratini belgilaydigan asosiy taomillar sanaladi. Mohiyatni tazodiy munosabatdan izlash va tuyg‘u-ong ziddiyatidan teran falsafa singdirilgan badiiy umumlashma yaratish ijodkor lirikasi mag‘zini tayin etadi, odamzod shuurini band etgan tuyg‘uni tushunish va tushuntirishga intiladigan shoir ilg‘ash mushkul ruhiy holatlar qa‘riga kirib boradi, ijtimoiy tasvir obekti bilan ayovsiz bahsga kirishadi. Uzluksiz jarayonda ijodkor pozitsiyasi gavdalanadi:

Qon emasdur jism aro ul,
Shu‘lasidur ishq o‘tin,
Mo‘y emasdur tan uza bul,
So‘xta jonimdan tutun [4.133].

“Sevgi otashi” she‘ri sodda poetik struktura yig‘iqligi asosiga qurilgan. Mushohadani lo‘nda va tiniq, tuyg‘uni nafis va yengil haroratda ifodalagan muallif

inkor-tasdiq usulidan samarali foydalanadi. Usul ham tuygʻuni yorqin ifodalash, ham idrok sezgisini kuchaytirishga xizmat qiladi. Favqulodda musiqiy ohang va tabiiy marom kitobxon shuuriga hech bir zoʻriqishsiz kirib boradi. Ishq - inson mohiyatini nurlantirib turadigan tuygʻu! Ruhiy holat parchalarida qalbni yuksaltiradigan qudrat tajassum topadi. Sezim zamirida lirik qahramon maʼnaviy qiyofasi shakllanadi. Tushunchani mumtoz anʼana tabiatida jilolantirgan shoir hatto obrazlar taqvimini ham millat arsenalidan oʻzlashtiradi. Nafis chizgi oʻquvchi tiynatiga yorugʻlik bagʻishlaydi, ishonchni mustahkamlaydi.

«Sanʼatkor tuygʻu, holatlarining ifodachisi soʻz. Shunday boʻladiki, holat bor, ijodiy iztirob bor, lekin shu holat, iztirobning ifodachisi - monand soʻz yoʻq. Shunday paytda sanʼatkor yangi soʻz kashf etadi, soʻzlar olamida "yangi mehmon" koʻz ochadi. Yangi soʻz tabiiy ehtiyoj, tanish holat ifodachisi sifatida tugʻilsa, yashab ketadi, tilda oʻz oʻrnini topadi. Odatda, yangi soʻzlar soʻzlashuv, jonli tilda paydo boʻlib, soʻng badiiy adabiyotga kiradi[5.45]. Soʻz tasavvuriga yangi maʼno qirrasini yuklash mayli shoir adabiy talqini oʻziga xosligini belgilaydi. Badiiy tasavvurga sigʻmaydigan tashbeh, original obrazlar taqvimini hosil qilish aslida iqtidordan nishona, ijod falsafasida odatdagi mantiqni buzadigan fikrlash malakasi umumiy holat tasviridan aniq manzara ifodasiga oʻtishga zamin hozirlaydi. Joriy holatda adabiy mohiyatni xususiy idroklashga intilish kuchayadi. Unda nozik ilgʻangan va nafis chizilgan ruhiyat qabariqligi kuzatiladi:

Buloq ona-Yer siynasidan
Sheʼr singari qaynab oqadi.
Suvning kumush oyinasidan
Mehrim boʻlib quyosh boqadi [6.6].

Chinakam sheʼrda «shoir olam hodisalarini befarq kuzatolmaydi. Loqayd boʻlmagan odam hamisha hodisalar markazida boʻladi. Bu uning istagidan ham koʻra, urinchoq tabiatining boshqarib boʻlmaydigan stixiyasi» (Q.Yoʻldoshev) hisoblanadi. Aslida muttasil mohiyatni anglashga intilish inson taqdirini belgilab beradi. Haqiqiy bitik tushunish va tushunmaslik orasida kechadigan uzluksiz jarayon, tasavvur qatimida jo boʻlgan maʼnoni anglash esa hamisha murakkablik hosil qilgan. Tabiatan har bir soʻzda ijodkorlik jilo topadi, muallif joriy xususiyatni rivoya texnikasida qayta ishlaydi, tartib beradi hamda poetik maqsad-muddaoga boʻysundiradi. Zotan, muayyan tushuncha badiiy nutq malakasida estetik vazifa bajaradi:

Ming asrlar kori holin,
Qilgay u bir soniya,
Lahzaning mazmunini
Ming bir kitob aylar xayol [7.82].

«Xayol» sheʼrida muallif «lahza», «soniya», «fursat», «vaqt», «xayol» mavzusini davom ettiradi. «Lahzaning mazmuni» tarixga nisbatan qisqa astronomik

birlik, lekin uni «ming bir kitob aylar xayol»! Vaqt uchqur oqimini manguликka muhrlash tafakkur zimmasiga tushadi. «Ming asrlar kori holi» foniy dunyoda «bir soniya» qadar qiymat kasb etadi. Shoir, garchand, zamonni tasvirda moddiylashtirsada, vaqt oliy hakam ekanini nazardan qochirmaydi. «Besh kunlik foniy dunyo»da faqat ezgulik tantanasi g'olib, yaxshi amallar oldida hattoki asrlar shiddati ham ojiz qoladi!

Aslida she'rdagi badiiy nutq tadriji o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Unda so'z, g'oya hamda falsafiy umumlashma tig'izlashuvi qabarib ko'rinadi. Axborotdan hissiy idrokka ko'chadigan estetik predmet nisbatan ijodiy mustaqillik sarhadlarini belgilaydi. Qo'llanilgan tashbeh jozibasi, obrazlar taqvimida sodir bo'lgan islohotlar shoir ijodi dinamikasini belgilaydi. Ba'zan poetik talqin darajasi muallif mahorati qirralarini tavsiflaydi, shoir san'at va'da qilayotgan uslubiy izlanishlar hajmi uning kamolot pallasiga kirayotganligiga umid uyg'otadi. Aslida har bir rivoya texnikasi muayyan ijodiy dunyoqarash kontseptsiyasini ilgari suradi, unda ijodiy lug'at arsenali poetik talqin alohidaligini hosil qiladi:

Fuzuliy Karbalo dashtin
 Quyundek kezdi Qays birlan,
 Dili hech topmadi taskin
 Davrning boda, baridan[8.91].

“Xazina” she'rida asrlar dalolati - qo'lyozmalar tilga kiradi. Tilsiz guvoh - moziy tajribasi odamzod uchun ibrat xizmatini o'taydi. “Sarg'aygan satrlar” davr ruhiyati ziddiyatidan bahs yuritadi. “Biri so'ylaydi tarixdan, biri sirli samolardan, birisi ishq savdosi, biri shohnoma jangidan” so'z ochadi. Voqelikni idroklashda o'zgacha yo'l tutgan muallif tafsilotlarni bir-biriga bog'liq tarzda baholaydi. Qahramon va tarixiy vaziyat stixiyasi masalani oydinlashtirishga zamin hozirlaydi. Tafakkur qudrati inson omilini hamisha birinchi o'ringa qo'yadi! Romantik kayfiyat chizgisi, garchi, tahliliy ko'rinishda bo'lsa-da, unda istiqbolga ishonch hissi jilolanadi:

Oydin kecha,
 Yog'ar ko'kdan zar,
 O'yga cho'mib deding gul yuzim:
 “Osmon to'la sonsiz yulduzlar,
 Qaysi ekan mening yulduzim?”

“Oydin kecha” she'ri (1961) shoir adabiy guldastasini bezaydi. Oddiy muloqotdan boshlangan matn falsafiy umumlashma yaratish vositasida ijtimoiy salmoq kasb etadi. “Kim etmish qiyos, Odamzodni so'niq yulduzga?” murojaat qiladi lirik subekt. Shoir jamiyat manfaati negizida fikr yuritadi. Uning nazdida, sham bo'lib, atrofni yoritish muhim! Muallif odatdagi kundalik aqidani badiiy

umumlashmaga yo'naltiradi. Kitobxon uchun tanish ruhiy holat tabiiyligi bilan darhol e'tiborni tortadi.

Estetik tanlov voqelik xarakterli qirralarini ta'kidlash va poetik tadqiqot darajasiga ko'tarishdan ibtidolanib, joriy bosqichda ijodkor dunyoqarashida yangi g'oya, yuksak ifoda va ijtimoiy-falsafiy umumlashma aniqlikka erishadi, kuzatish va mushohada uyg'unligi yaxlitlashadi, anglash jarayoni vujudga keladi. Aynan fikrlash madaniyati shoir ifoda yo'sini va tasvir obektiga yondashuv o'ziga xosligi sintezida markazlashadi. Badiiy mohiyat hayotiy ziddiyatlar falsafiy teranligini umumlashtirish, shaxs mantig'ini millat tafakkur malakasiga bog'lash hamda ruhiy holatni xolis baholash alohidaligini hosil qiladi. Ijodiy individuallik hissiy tuslanish jarayoni kengayishidan oziqlanadi. Aslida "shoirning qalb holati, iztirob harorati, shaxsiy fazilatlar she'rda nechog'lik yorqinroq aksini topsa, samimiyat o'shancha ortadi. Shoir hamma narsaga inontirsa-yu, samimiyatga, xususan, dard va iztirob samimiyligiga inontirib bilmasa, qilgan mehnati besamar. An'anaviy yo'lda ijod qilish qaltis jihatlaridan biri ana shu" [9.63]. Buni hisobga olgan ijodkor tajriba va o'zlashtirishni yangi dunyoqarash bilan boyitadi, izlanish sahniga samimiyatni ko'ndalang qo'yadi, tahlil teranligi uning asosini belgilaydi:

Dastlab har kim qalam olgan on

Yonib seni kuylar begumon.

Maskan qurib har bir ko'ngildan,

Oshiq'larni qoldirib tildan,

Shoirlarni qilursan biyron[10.13].

Erkin Vohidov she'riyatida tabiiy ifoda, quyma fikr ustuvor. Tuyg'u va tutumni tahlilga yo'naltiradigan shoir ifoda uslubida falsafa hamda mantiq bir-birini to'ldirishga xizmat qiladi. Xalq poetik arsenalidan o'zlashgan tasvir yo'sinida muayyan zalvor seziladi. Inson va borliq idroki ruhiyat yordamida kashf qilinadi. Muallif aksar bitiklarida hayotiy ziddiyatlar ham shaxsiy, ham ijtimoiy, ham psixologik qirralarini yoritish amali bo'rtib turadi. Mohiyatni anglash, tarang ruhiy holatni manzaraga yig'ish ijodkor fitratini belgilaydi. Unda tasvir mushohada yig'iqligini tayin etadi, unda badiiy umumlashma estetik qiymatni vujudga keltiradi, unda hayotiy tajriba adabiy an'ana yashovchanligini markazlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vohidov E. Kelajakka maktub. - Toshkent:Yosh gvardiya. 1983. -B.20
2. Vohidov E. Shoiru she'ru shuur. _ Toshkent: Yosh gvardiya. 1987. _B.14.
3. Rasulov A. Badiiylilik - bezavol yangilik. -T.: Sharq, 2007. - B. 45.
4. Vohidov E. Mening yulduzim. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 2000. -B 6.
5. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. -B. 63.